

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 347.6

Л. М. Зілковська

кандидат юридичних наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

економіко-правовий факультет, заступник декана

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СУТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ ДІТЕЙ І ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІЗ СІМЕЙНИМ ПРАВОМ

Стаття присвячена питанням конституційних гарантій прав дітей та їх розвитку у сімейному законодавстві. На підставі аналізу норм чинного законодавства і наукової літератури з теорії права, конституційного та сімейного права, в частині охорони та захисту прав та інтересів дітей, виявлено невідповідність конституційних і сімейно-правових норм, запропоновано шляхи удосконалення законодавства в сфері дотримання прав дітей.

Ключові слова: конституційні гарантії; діти; діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; охорона дитинства.

Постановка проблеми. Залежно від рівня юридичного статусу національних правових гарантій у науковій літературі вирізняють конституційні та галузеві.

Серед конституційних гарантій особливе місце займає група норм, які забезпечують охорону прав та інтересів дітей. За Конституцією України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою, батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття (ст. 51), діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним, утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу (ст. 52). Такі норми є нормами-гарантіями і за своїм соціальним призначенням мають забезпечувальний характер. Їх розвиток має бути в нормах конституційних законів, які мають регулятивний, охоронювальний та забезпечувальний характер.

На сьогодні спостерігається певна колізійність конституційних засад і гарантій основних прав дитини і галузевих норм сімейного права в регулюванні прав та інтересів дитини. Галузеве законодавство містить більше норм-гарантій, ніж Конституція України. Зрозуміло, що реальному дотриманню прав дитини інший порядок їх закріплення навряд чи допоможе, і рівність дітей у правах так може і залишитися «на папері». Однак, на

нашу думку, те, що нормативно-правові акти не відповідають конституційним нормам, іноді впливає на певні обставини справи, як щодо конкретної дитини, так і загалом робить зміст фактичних дій органів державної влади та їх посадових осіб шкідливим, зокрема через помилковість проведення процедур влаштування дітей, вибору форм влаштування дітей, передбачених законодавством, помилковий спосіб захисту їх прав та інтересів. І, як наслідок, — складність доведення правоти, дотримання належної поведінки щодо дитини батьками та іншими родичами дитини у разі прийняття несприятливих для них адміністративних актів та ухвалення судових рішень. Для виправлення такої ситуації окремі норми сімейного законодавства мають бути зведені в конституційний принцип, що має стати ефективною гарантією дотримання прав кожної дитини: чим точніше буде викладено текст конституційних гарантій, тим вище, маємо сподівання, в кінцевому рахунку стануть гарантії захисту прав дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання конституційно-правових основ захисту прав дитини розглядалися О. М. Кудрявцевою [1]. Проблема конституційних гарантій прав дітей у їх взаємозв'язку з вимогами галузевого законодавства науковцями уваги не приділяється.

Метою цієї статті є комплексна характеристика основних гарантій прав дітей у сучасному конституційному праві у взаємозв'язку з тенденціями їх розвитку у сімейному законодавстві та законодавстві про захист прав дитини. Такий підхід сприяє найповнішому вивченню питання захисту найбільш незахищеної категорії людей — дітей, а також підхід дає можливість окреслити шляхи розвитку законодавства про захист прав дитини.

Виклад основного матеріалу. Державний (політичний) режим відображає сутність держави як правової та соціальної, однією з ознак якої є ступінь гарантованості прав і свобод особистості. Надаючи людині і громадянину значні права і свободи, демократична держава не обмежується тільки їх проголошенням, тобто формальною рівністю правових можливостей. Вона забезпечує для них соціально-економічну основу і встановлює конституційні гарантії цих прав і свобод. Як результат — реальна, а не тільки формальна можливість реалізації прав та свобод людини і громадянина. Конституційні гарантії — це саме ті норми, які визначають зміст і спрямованість діяльності держави, відповідальної за забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Конституційні гарантії «складаються із принципів конституційно-правового статусу людини і громадянина, а також із конституційних норм, у яких визначені повноваження відповідних органів державної влади та їх посадових осіб щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина, їх відповідальність, передбачені інші засоби здійснення відповідних прав та свобод людини і громадянина, а також спеціальні права, призначені для найбільш ефективною реалізації інших прав людини і громадянина» [2, с. 250].

Як зазначає Г. Кельзен, самі по собі конституційно-правові гарантії не становлять, у технічному розумінні слова, жодних суб'єктивних прав: ні рефлексних, ні суб'єктивних приватних, хоча вони фігурують як заборо-

ни на порушення. Конституційні гарантії основних прав і прав на свободи — це ті формулювання в конституції, за допомогою яких визначається зміст законів у негативний спосіб і передбачається процедура, шляхом якої можна ліквідувати закони, що не відповідають цим визначенням [3, с. 163–164]. Що ж стосується Конституції України, то в ній відсутні загальні правові норми, на підставі яких можна було б подати позов про захист прав та інтересів дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, який розглядався б судом задовільно, з безпосереднім застосуванням норм Конституції України.

Так, ст. 8 Конституції проголошує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Таким чином, конституційні гарантії одночасно виконують дві функції. По-перше, мають «найвищу юридичну силу», по-друге, «є нормами прямої дії». Це означає, що для захисту конституційних прав та інтересів учасники правовідносин можуть посилатися на положення Конституції, а в судових рішеннях допустиме безпосереднє, пряме посилання на них.

Конституційні юридичні гарантії нерозривно пов'язані з основними правами людини і громадянина.

Говорячи про права дітей, П. М. Рабінович відзначає, що для дітей як суб'єктів права «значна частина основних прав людини нічим не відрізняється за своїм змістом від прав повнолітніх («дорослих») осіб. Інша ж група таких прав певним чином специфікується, змістовно конкретизується (наприклад, право на розвиток). Та, окрім цього, дітям належать і особливі, додаткові можливості, які зафіксовані Конвенцією про права дитини в усіх «змістовних» різновидах прав» [4, с. 18]. Серед таких прав П. М. Рабінович називає права фізичні, особистісні, культурні, економічні, політичні.

Так, фізичні права — це права на першочерговість захисту і допомоги, здорове зростання, неприпустимість таких кримінальних покарань, як смертна кара і довічне тюремне ув'язнення. Особистісні — права на знання своїх батьків і нерозлучення з ними (сімейні зв'язки), отримувати виховання. Культурні — право на ігри і розважальні заходи. Економічні — право не бути залученим до роботи до досягнення певного віку. Політичні — права не призиватись на державну військову службу до 15 років, на захист з боку держави від недбалого і брутального, жорстокого поводження, експлуатації та розбещення [4, с. 18–19].

Як бачимо, названі права є конститутивними, але не конституційними для України, а зміст фізичних, особистісних, культурних, економічних, політичних прав значно різниться по відношенню до змісту, що вкладається в значення цих прав для осіб повнолітніх. Подібне розуміння може утвердитися лише в суспільстві, в якому завдяки діяльності держави здій-

снюється перехід від передбачених міжнародними нормативно-правовими актами можливостей до конституції держави, а від конституції — до реальної дійсності.

Зазначені права мають загально соціальну направленість, оскільки є інструментами утвердження гуманізму і справедливості. Очевидно, що діти, в силу недостатності вікового, фізіологічного і соціального розвитку, потребують особливого правового захисту з боку держави.

Наведені нами вище права дитини, закріплені у ст. ст. 51, 52 Конституції України, є правами-гарантіями, тобто тією умовою, тими нормами, які забезпечують реалізацію інших прав і свобод. Проте детальний їх аналіз доводить, що положення Конституції України, в частині охорони прав дітей, потребують критичного перегляду.

Існує низка правових факторів в сфері захисту права кожної дитини на сімейне виховання, які потребують відображення їх в Конституції України.

Чинний СК України містить більше конститутивних норм, направлених на захист права кожної дитини на сімейне виховання та встановлення пріоритету сімейного виховання дитини, ніж Конституція України. Зокрема, щодо забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку (ст. 1 СК України), щодо забезпечення державою пріоритету сімейного виховання дитини (ч. 3 ст. 5 СК України), щодо права кожної особи на проживання в сім'ї (ч. 3 ст. 4 СК України).

Однак важливе значення має й правовий зміст Основного закону. Так, викликають зауваження положення ст. 51 Конституції України, які встановлюють обов'язок батьків утримувати дітей до їх повноліття. Утримання дітей за рахунок батьків може здійснюватися не лише в сім'ї, а в інтернатних закладах. Тобто ця норма не направлена на необхідність забезпечення дитини сімейного оточення, сімейного виховання.

Але ж ми пам'ятаємо, що положення Конституції України закріплюють гарантії, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» (ст. 3), а «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (ст. 19). Що означає, що пряма дія норм Конституції виявляється й у тому, що вони певним чином зв'язують законодавця і є основою для розробки юридичних гарантій у цивільному, сімейному, податковому тощо законодавстві.

Відсутність конституційних гарантій щодо захисту прав дітей зумовлює необхідність на практиці і в науці «прилаштовувати» норми конституції до конкретної ситуації. Так, науковці, розглядаючи питання усиновлення дітей — громадян України іноземними громадянами, вважають за можливе застосовувати положення ст. 25 Конституції України, якою передбачені конституційні гарантії піклування та захисту для громадян України, які перебувають за її межами [5, с. 385]. Таке твердження є спірним, оскільки, по-перше, такі діти можуть вийти з громадянства, як це передбачено ст. 18 Закону України. По-друге, гарантії ст. 25 Конституції України щодо піклування та захисту для громадян України вже ж таки встановлені для

громадян, які перебувають за межами країни, а усиновлювачі — іноземні громадяни можуть жити, проживати, працювати тривалий час і на території України. А, отже, застосування гарантій, встановлених ст. 25 Конституції України, буде проблематичним.

Не слід забувати, що окремий перелік гарантій регламентується й на рівні інших законодавчих актів, які визначають питання охорони дитинства в Україні. Такі гарантії іноді майже з точністю дублюють конституційні гарантії. Так, ст. 3 Закону України «Про охорону дитинства» серед основних принципів охорони дитинства визначає окрім загальноприйнятих у міжнародних нормативно-правових актах та Конституції України гарантій, як, наприклад, всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, також і спеціальні, які частково відображені в Конституції України. Як-от: держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної правової допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги. Загальноприйняті гарантії у даному разі належать як до міжнародних, так і до національних конституційних гарантій, спеціальні — як до конституційних, так і до галузевих.

Відсутня в Основному законі й норма щодо прав і обов'язків батьків піклуватися й виховувати своїх дітей, про можливість обмеження чи позбавлення батьківських прав тільки у випадках, передбачених у законі, і тільки на підставі рішення суду тощо.

Звернення до законодавчого досвіду зарубіжних країн в цьому питанні показує, що країни з різним економічним і політичним розвитком включають до своїх конституцій норми щодо прав та обов'язків батьків на виховання своїх дітей, забезпечення сімейного оточення дитині.

Так, ч. 2 ст. 38 Конституції Росії встановлює, що піклування про дітей, їх виховання — рівне право і обов'язок батьків [6]. Частина 2 ст. 27 Конституції Республіки Казахстан встановлює, що піклування про дітей та їх виховання є природним правом і обов'язком батьків [7]. Конституція Естонської Республіки визнає і бере під захист сім'ю як основу збереження і примноження народу і як основу суспільства, визнає рівні права подружжя, встановлює право і обов'язок виховувати батьками своїх дітей, піклуватися про них (ст. 27) [8]. Конституція Польщі передбачає право батьків на виховання своїх дітей відповідно до власних переконань, при цьому вихованні слід брати до уваги ступінь зрілості дитини тощо. Обмеження і позбавлення батьківських прав, відповідно до Конституції Польщі, можливе тільки у випадках, визначених у законі, і тільки на підставі правомочного рішення суду (ст. 48) [9].

На нашу думку, положення Конституції України мають бути переглянуті з метою закріплення в них соціальних прав-гарантій, направлених на забезпечення нормального фізіологічного та духовного розвитку особистості дитини. Такі права-гарантії щодо дітей мають бути закріплені окремо і

виконувати своє головне призначення — гарантувати кожній дитині можливість всебічного розвитку.

Висновки. Конституційне право — це нормативний елемент конституційної системи держави, який фіксує, встановлює, врегульовує основні інститути суспільного життя людини. Однією з найважливіших юридичних властивостей Конституції як основного закону є її стабільність, яка забезпечує законність, усталеність всієї правової системи держави, а також те, що така стабільність задовольняється особливим, складним порядком її зміни, не переобтяженням її змісту конкретними, деталізованими нормами, місце яким відводиться у галузевому законодавстві. Однак, закріплення більш конкретних норм щодо охорони прав дітей на сімейне виховання не порушило б стійкості Конституції, а сприяло б стабільності правопорядку у сфері сімейних правовідносин.

Відсутність конституційних гарантій щодо забезпечення, охорони і захисту прав дітей може певною мірою обмежувати застосування галузевих гарантій на практиці. Можливість застосовувати конституційні гарантії як норми прямої дії, що мають найвищу юридичну силу, з огляду на конкретну ситуацію, є слухним і справедливим при вирішенні питання охорони і захисту прав та інтересів дітей.

З огляду на роботу Конституційної комісії, одним із першочергових питань сьогодення у сфері захисту прав дітей, яке потребує вирішення, є наповнення реальним змістом гарантій прав дітей, що в своєму кінцевому результаті, за умови дієвості законодавства, дотримання його норм всіма членами суспільства, органами державної влади та їх посадовими особами, зменшить кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Список літератури

1. Кудрявцева О. М. Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / О. М. Кудрявцева. — К., 2014. — 20 с.
2. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина [Текст] : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. — К. : Атіка, 2004. — 464 с.
3. Кельзен Г. Чисте правознавство [Текст] / Г. Кельзен ; Пер. з нім. О. Мокровольського. — К. : Юніверс, 2004. — 496 с.
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави [Текст] : навчальний посібник / П. М. Рабінович. — Л. : Край, 2007. — 192 с.
5. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України [Текст] / Харитонов Є. О., Харитонова О. Л., Білоусов Ю. В. та ін. ; за ред. Є. О. Харитонова. — Видання друге, доповнене. — Х. : ТОВ «Одісей», 2008. — 560 с.
6. Конституция Российской Федерации от 12 декабря 1993 г. [Электронный ресурс] // Официальный сайт компании "Консультант Плюс". — Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=2875>. — Название с экрана.
7. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. [Электронный ресурс] // Конституционный совет Республики Казахстан. — Режим доступа: <http://www.constcouncil.kz/rus/norpb/constrk/>. — Название с экрана.
8. Конституция Эстонской Республики от 28 июня 1992 г. [Электронный ресурс] // Конституции государств (стран) мира. Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова. — Режим доступа: <http://worldconstitutions.ru/archives/105>. — Название с экрана.

9. Конституция Республики Польша от 2 апреля 1997 г. [Электронный ресурс] // Конституции государств (стран) мира. Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова. — Режим доступа: <http://worldconstitutions.ru/archives/112>. — Название с экрана.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2015

Л. М. Зилковская

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
экономико-правовой факультет
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

СУЩНОСТЬ КОНСТИТУЦИОННЫХ ГАРАНТИЙ ПРАВ ДЕТЕЙ И ИХ ВЗАИМОСВЯЗЬ С СЕМЕЙНЫМ ПРАВОМ

Резюме

Статья посвящена вопросам конституционных гарантий прав детей и их развитию в семейном законодательстве. Отсутствие конституционных гарантий обеспечения охраны и защиты прав детей может в определенной степени ограничивать применение отраслевых гарантий на практике. Возможность применять конституционные гарантии как нормы прямого действия, имеющие наивысшую юридическую силу, учитывая конкретную ситуацию, является оправданной и справедливой при решении вопроса охраны и защиты прав и интересов детей.

На основании анализа норм действующего законодательства и научной литературы по теории права, конституционному и семейному праву, в части охраны и защиты прав и интересов детей, выявлено несоответствие конституционных и семейно-правовых норм, предложено пути усовершенствования законодательства в сфере соблюдения прав детей.

Ключевые слова: конституционные гарантии; дети; дети-сироты; дети, лишенные родительского попечения; охрана детства.

L. M. Zilkovska

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Faculty of Economics and Law
Frantsuzskiy boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

THE ESSENCE OF CONSTITUTIONAL GUARANTEES OF CHILDREN RIGHTS AND ITS RELATIONSHIP WITH THE FAMILY LAW

Summary

The article is devoted to the issues on constitutional guarantees of children rights and its development in family law. The absence of the constitutional guarantees of security and protection of the rights of children may to a certain extent limit the use of the industry guarantees in practice. Ability to apply constitutional guarantees as the norms of direct action, having the highest legal force, given the specific situation, is justified and fair in deciding the safety and protection of the rights and interests of children.

Based on analyzes of current legislation and scientific literature on the theory of law, constitutional and family law in terms of security and protection of the rights and interests of children, detected inconsistency of constitutional and family law norms, suggested the ways of legislation improvement in the sphere of children rights compliance.

Key words: constitutional guarantees; children; orphans; children deprived of parental care; child protection.